

Witold Wołodkiewicz

Czy prawo rzymskie przestało istnieć? [20]

Palestra 42/11-12(491-492), 124-129

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

CZY PRAWO RZYMSKIE PRZESTAŁO ISTNIEĆ?

Redaguje Witold Wołodkiewicz

[20]

Ostatnie wydarzenia związane z oświeceniowymi krzyżami pokazują, jak trudno jest w naszym państwie podjąć ostateczną decyzję w sprawie, która tak bardzo podzieliła opinię społeczną polską i międzynarodową. Szczególnie interesujące są łamańce prawnicze dotyczące praw dzierżawcy gruntu. Ponieważ dziś tak często zwolennicy różnych rozwiązań prawnych powołują się na prawo rzymskie i na kulturę łacińską, warto przypomnieć, jak prawo rzymskie regulowało ochronę miejsc poświęconych pamięci zmarłych.

Kult zmarłych i uszanowanie miejsca ich pochówku odgrywały wielką rolę w starożytnym Rzymie. Ustawa XII Tablic zakazywała grzebania i palenia zmarłych w obrębie miasta Rzymu.

Miejsca pochówku zmarłych były zaliczane do *res religiosae* i podlegały szczególnej ochronie prawnej. Grunt, na którym jego właściciel lub inna osoba, za zgodą właściciela, pochowała ludzkie

zwłoki, stawał się *locus religiosus*. Pogrzebanie zwłok przez osobę nieuprawnioną, bez zgody właściciela gruntu, nie powodowało uznania nieruchomości za *res religiosa*. Właściciel mógł w takim przypadku, za zgodą kapłanów, usunąć zwłoki ze swego gruntu. Mógł też, za pomocą skargi pretorskiej, żądać od sprawcy bezprawnego pochówku zapłaty stosownej kary.

Jako należące do kategorii *res divini iuris* miejsca pochówku zmarłych nie mogły podlegać alienacji ani zajęciu. Właściciel gruntu, na którym znajdował się grobowiec, tracił własność terenu zajętego przez grób. Teren taki stawał się miejscem uświęconym. Utrata jego własności następowała zarówno wtedy, gdy sam właściciel dokonał pochówku na swoim gruncie, jak również i wtedy, gdy zezwolił na to innej osobie. Osoba, która zgodnie z prawem dokonała pochówku, nabywała swoiste prawo, zwane *ius sepulchri*. Stwarzało ono obowiązek opieki nad grobem i wykonywania kultu zma-

rych. Osoba, której przysługiwało *ius sepulchri* mogła grzebać swych zmarłych krewnych i wznosić pomniki grobowe. W przypadku gdyby właściciel gruntu otaczającego grobowiec nie chciał dopuścić uprawnionego do grobowca, mógł on zwrócić się do pretora o udzielenie mu stosownego interdytu, zwanego *De mortuo inferendo et sepulchro aedificando*.

Posiadającemu *ius sepulchri* przysługiwała, z mocy samego prawa, służebność dostępu do grobowca zwana *iter ad sepulchrum*. Uprawnienie to nie mogło wygasnąć przez jego nieużywanie.

Naruszenie prawa do grobowca przez pochowanie osoby nieuprawnionej lub stawianie jakichkolwiek urządzeń było traktowane w okresie republikańskim jako delikt pretorski i podlegało pieniężnej karze prywatnej. W okresie cesarstwa została wprowadzona odpowiedzialność publiczno-prawna orzekana w procesie *extra ordinem*, prowadzonym przez urzędnika cesarskiego. Przystępstwo to, zwane *crimen sepulchri violati*, podlegało surowej represji karnej oraz karom pieniężnym.

Zachowało się wiele inskrypcji umieszczonych na marmurowych tablicach ostrzegających przed dokonaniem profanacji grobowca.

Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito – „Niech [nikt] nie grzebie zmarłych, ani nie pali ich w mieście”.

(tekst ustawy XII Tablic cytowany przez Cicerona w *De legibus* 2.23.58)

2. *Summa itaque rerum divisio in duos articulos diducitur: nam aliae sunt divini iuris, aliae humani*. 3. *Divini iuris sunt veluti res sacrae et religiosae*. 4. *Sacrae sunt, quae diis superis consecratae sunt; religiosae, quae diis Manibus relictiae sunt*. 5. *Sed sacrum quidem hoc solum existimatur, quod ex auctoritate populi Romani consecratum est, veluti lege de ea re lata aut senatus consulto facto*. 6. *Religiosum vero nostra voluntate facimus mortuum inferentes in locum nostrum, si modo eius mortui funus od nos pertineat*. (...) 9. *Quod autem divini iuris est, id nullius in bonis est, id vero, quod humani iuris est plerumque alicuius in bonis est, ...* – „2. Podstawowym jest podział rzeczy na dwie kategorie: jedne podlegają prawu boskiemu, drugie prawu ludzkiemu. 3. Prawu boskiemu podlegają na przykład rzeczy święte i uświęcone. 4. Rzeczami świętymi są te, które zostały poświęcone bogom wyższym; rzeczami uświęconymi te, które zostały pozostawione bogom podziemnym [opiekującym się kultem zmarłych]. 5. Uważa się, że za rzecz świętą może być uznane jedynie to, co zostało poświęcone [bogom] z upoważnienia ludu rzymskiego, na przykład przez uchwalenie ustawy lub wydanie *senatus consultum* w tej sprawie. 6. Rzecz staje się uświęconą na skutek naszej woli, gdy grzebiemy zmarłego w naszym miejscu, jeżeli jego pogrzebanie należy do nas. (...) 9. To zaś, co podlega prawu boskiemu, nie przynależy do niczyjego majątku, natomiast to, co podlega prawu ludzkiemu, znajduje się zwykle w czymś majątku, ...”

(Gaius, *Institutiones* 2. 2–6; 9)

Religiosum autem locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. (...) – „Miejsce zaś uświęca każdy, na skutek swojej woli, kiedy grzebie zmarłego na swym gruncie...”

(Marcianus – D.1.8.6.4)

Facere sepulchrum sive monumentum in loco, in quo ei ius est, nemo prohibetur. – „Nikomiu nie można zakazać budowy grobowca lub wznoszenia pomnika, w miejscu, do którego ma prawo”.

(Ulpianus – D.11.8.1.7)

Si sepulchrum monumenti appellatione significas, scire debes iure dominii id nullum vindicare posse, sed et, si familiare fuit, ius eius ad omnes heredes pertinere nec divisione ad unum heredem redigi potuisse. – „Jeżeli grobowiec oznaczysz mianem pomnika, powinieneś wiedzieć, że nikt powołując się na prawo własności nie może domagać się jego zwrotu. Natomiast jeśli [grobowiec] należał do rodziny, prawo do niego przysługuje wszystkim dziedzicom i nie może, na skutek działu [spadkowego], przypaść jednemu z nich”.

(Konstytucja cesarza Aleksandra Sewera z r. 223 – C.3.44.4 pr)

Si monumento corpus filiae tuae intulisti, religiosum id fecisti: quo facto obligari a quoquam prohibente iuris religione

non posse in dubium non venit – „Jeżeli w [pustym] grobowcu pochowałeś zwłoki swej córki, uświęciłeś to miejsce: Nie ulega wątpliwości, że ze względu na jego uświęcenie z mocy prawa, nie może być ono przedmiotem zobowiązania [przez ustanowienie zastawu]”.

(Konstytucja cesarza Karakalli z r. 215 – C.8.16/17.3)

Sepulchrum est, ubi corpus ossave hominis condita sunt. Celsus autem ait: non totus qui sepulturae destinatus est, locus religiosus fit, sed quatenus corpus humanum est. Monumentum est, quod memoriae servandae gratia existat. – „Grobowcem jest [to miejsce] gdzie pochowano ciało lub kości człowieka. Wedle Celsusa nie cały grunt przeznaczony na pochówek, jest miejscem uświęconym, lecz [taka jego część], gdzie zostały pogrzebane ludzkie zwłoki. Pomnikiem jest to, co istnieje dla zachowania pamięci”.

(Ulpianus – D.11.7.2.5–6)

Monumentum generaliter res est memoriae causa in posterum prodita: in qua si corpus vel reliquiae inferantur, fiet sepulchrum, si vero nihil eorum inferatur, erit monumentum memoriae causa factum, quod Graeci „kenotafion” appellant. – „Pomnikiem jest przedmiot wzniesiony dla potomności: jest on grobowcem, gdy zostały w nim pochowane zwłoki lub szczątki; jeżeli zaś nic nie zostało w nim pochowane, będzie [to] pomnik pamiątkowy, zwany przez Greków «kenotafion»”.

(Florentinus – D.11.7.42)

★

Si adhuc monumentum purum est, poterit quis hoc et vendere et donare. Si cenotaphium fit, posse hoc venire dicendum est: nec enim esse hoc religiosum divi fratres rescripserunt. – „Dopóki pomnik jest czysty [scil. nie są w nim pochowane zwłoki], może być sprzedawany i darowany. Należy powiedzieć, że może mieć to miejsce jeżeli mamy do czynienia z [pomnikiem pamiątkowym zwanym z grecka] «kenotafion», gdyż zgodnie z reskryptem boskich braci, taki pomnik nie jest traktowany jako rzecz uświęcona”.

(Ulpianus – D.11.7.6.1)

★

Praetor ait: „Quo illi ius est invito te mortuum inferre, quominus illi in eo loco sepulchrum sine dolo malo aedificare liceat, vim fieri veto.” – „Powiada pretor: «Kto ma prawo bez twojej zgody grzebać zmarłych, tym bardziej wolno mu w tym miejscu, bez złego zamiaru, budować grobowiec. [W związku z tym] zabraniam stosowania przemocy”.

(Ulpianus – D.11.8.1.5)

★

Nemini licet in via publica monumentum exstruere. – „Nikomui nie wolno rozbierać pomnika [wystawionego] na drodze publicznej”.

(Iulianus – D.43.7.2)

★

Is qui id agit, ut labatur sepulchrum, hoc interdicto tenetur. – „Temu interdyktowi

podlega ten, kto tak postępuje, aby zniszczyć grobowiec”.

(Ulpianus – D.11.8.1.10)

★

Si quis proiectum aut stillicidium in sepulchrum immiserit, etiamsi ipsum monumentum non tangeret, recte cum eo agi, (...) quia sepulchri sit non solum is locus, qui recipiat humationem, sed omne etiam supra id caelum: Eoque nomine etiam sepulchri violati agi posse. – „Gdyby ktoś wybudował balkon lub okap nad grobowcem, mogą przeciwko niemu występować, nawet gdyby nie dotknął samego pomnika, ponieważ grobowcem jest nie tylko to miejsce, gdzie nastąpiło pogrzebanie ciała, lecz również wszystko, co znajduje się nad nim, aż do nieba. Z tego też powodu możliwe jest wniesienie skargi o znieważenie grobu”.

(Venuleius – D.43.24.22.4)

★

Praetor ait: „Sive homo mortuus ossave hominis mortui in locum purum alterius aut in id sepulchrum, in quo ius non fuerit, illata esse dicentur”, qui hoc fecit, in factum actione tenetur et poena pecuniaria subicietur. – „Powiada pretor: «Jeżeli został pochowany człowiek zmarły, bądź jego kości w miejscu nie poświęconym, należącym do innej osoby lub w grobowcu, do którego [zmarły] nie miał uprawnienia», przeciwko temu, kto to uczynił, zostanie udzielona skarga *in factum* i będzie podlegał karze pieniężnej”.

(Ulpianus – D.11.7.2.2)

Praetor ait: „Cuius dolo malo sepulchrum violatum esse dicitur, in eum in factum iudicium dabo, ut ei, ad quem pertineat, quanti ob eam rem aequum videbitur, condemnetur. Si nemo erit, ad quem pertineat, sive agere nolet: quicumque agere volet, ei centrum aureorum actionem dabo. Si plures agere volent, cuius iustissima causa esse videbitur, ei agendi potestatem faciam. Si quis in sepulchro dolo malo habitaverit aedificiumve aliud, quamque sepulchri causa factum sit, habuerit: in eum, si quis eo nomine agere volet, ducentorum aureorum iudicium dabo”. – „Powiada pretor: «Temu, czyj grobowiec został znieważony w złym zamiarze, udzielię [na podstawie mej władzy], skargi *in factum* na zasądzenie z tego powodu tyle, ile jest słuszne. Gdyby nie było osoby, której [to prawo] przysługuje lub gdyby nie chciała ona wystąpić, udzielię skargi o zapłatę stu aureusów każdemu, kto zechce [z takim wnioskiem] wystąpić. Gdyby chciało wystąpić więcej osób, udzielię skargi temu, czyja sprawa wydaje się najbardziej słuszna. Jeżeli ktoś podstępnie zajął grobowiec lub postawił [na nim] budowlę o innym niż grobowiec przeznaczeniu, udzielię przeciwko niemu skargi, o zapłatę dwustu aureusów, każdemu kto by o jej udzielenie wystąpił»”.

(Ulpianus – D.47.12.3 pr.)

Qui sepulchrum violaverint aut de sepulchro aliquid sustulerint, pro personarum qualitate aut in metallum dantur aut in insulam deportantur. – „Kto by zbez-

cześcił grób lub coś na nim postawił, w zależności [od jego pozycji społecznej] zostanie skazany na pracę w kopalni lub deportowany na wyspę”.

(Pauli *Sententiae* 1.21.5)

Qui sepulchrum destruxerit, occidatur. – „Kto zniszczy grób, niech zostanie zabity”.

(Edykt Teodoryka, 110)

Qui sepulchrum alienum effregerit vel aperuerit eoque mortuum suum alienumve intulerit, sepulchrum violasse videtur. – „Kto by rozbił lub otworzył cudzy grób albo złożył w nim swego lub obcego zmarłego, uważa się, że pogwałcił grób”.

(Pauli *Sententiae* 1.21.6)

Qui monumento inscriptos titulos eraserit vel statuam everterit vel quid ex eodem traxerit, lapidem columnamve sustulerit, sepulchrum violasse videtur. – „Kto by usunął pomnik z napisami lub przewrócił statwę lub coś sobie z nich przywłaszczył, zabrał kamień lub kolumnę, uważa się, że pogwałcił grób”.

(Pauli *Sententiae* 1.21.8)

Huic monumentum ustrinum aplicari non licet – „Ten pomnik nie może służyć jako miejsce palenia zwłok”.

(Zaginiona inskrypcja z Rzymu, FIRA 3, § 83, g)

★

...Ne quis hic urinam faciat... – „...niech nikt nie oddaje tu moczu...”

(Inskrypcja z Rzymu, znajdująca się w Muzeum Watykańskim, FIRA 3, § 83, h)

★

Quisquis hunc titulum sive monumentum siive sepulchrum est deasciaverit aut

violaverit vendiderit [sestercium] CC milia n[ummum] aerario populi Romani damnas esto dare...

– „Ktokolwiek odłupie, pogwałci albo sprzeda tę tabliczkę [z inskrypcją], pomnik lub grobowiec, zostanie skazany na zapłacenie 200 000 monet na rzecz skarbu ludu rzymskiego”.

(Inskrypcja z Ostii, FIRA 3, § 83, k)